

ARKADIUSZ DYMOWSKI

**NAŚLADOWCZY *DENARIUS FLATUS* Z KUJAW. KILKA UWAG
NA TEMAT ARCYCIEKAWEJ MONETY ANTYCZNEJ**

ABSTRACT: The article presents the interpretation of a coin found in the Kuyavian region, Central Poland a few years ago. According to the most plausible hypothesis, it is a cast barbarian copy of a barbarian imitation of a Roman denarius. In other words, the barbarians most likely made (by casting) a copy of an imitation previously made (presumably struck) by other barbarians using a Roman original as a model. Numerous barbarian copies and barbarian imitations of Roman denarii have been recorded in recent years. However, the author of the presented article is not aware of any cast copies of imitations, therefore, taking into account the current state of research, the artefact described in the article should be considered unique.

ABSTRAKT: W artykule zaprezentowano interpretację monety znalezionej przed kilku laty na Kujawach. Według najbardziej prawdopodobnej hipotezy jest to odlewana barbarzyńska kopia barbarzyńskiego naśladownictwa denara rzymskiego. Innymi słowy najprawdopodobniej barbarzyńcy sporządzili (metodą odlewania) kopię naśladownictwa wykonanego wcześniej (przypuszczalnie wybitego stemplami) przez innych barbarzyńców na podstawie rzymskiego oryginału. W ostatnich latach odnotowano liczne barbarzyńskie kopie i barbarzyńskie naśladownictwa denarów rzymskich. Autorowi artykułu nie są jednakże znane żadne odlewane kopie naśladownictw, w związku z czym, biorąc pod uwagę obecny stan badań, opisany w artykule zabytek należy uznać za unikat.

KEYWORDS: barbarian imitations, barbarian copies, *denarii flati*, counterfeit coins, ancient coins, Roman coins, coin finds

SŁOWA KLUCZOWE: barbarzyńskie naśladownictwa, barbarzyńskie kopie, *denarii flati*, fałszerstwa monet, monety antyczne, monety rzymskie, znaleziska monet

Numizmatyka ma to do siebie, że niejednokrotnie bardzo niepozorne, niewielkie, pozbawione walorów estetycznych monety to unikatowe egzemplarze o dużej, niezrządkiem wręcz wyjątkowej wartości poznawczej¹. Takim właśnie przedmiotem jest tytułowy naśladowczy *denarius flatus* imitujący denara rzymskiego z II lub z początku III w. znaleziony w okolicach Inowrocławia, ok. 5–6 km na południowy wschód od centrum miasta, w 2014 lub 2015 r. Najprawdopodobniej było to tzw. znalezisko luźne, pochodzące z warstwy ornej pola uprawnego. Moneta była już publikowana², jednakże bardzo szybki postęp badań nad naśladownictwami i fałszerstwami monet rzymskich wytwarzanymi w środkowo- i wschodnioeuropejskiej części Barbaricum pozwala uaktualnić interpretację zabytku i posadzić go w szerszym kontekście.

Niestety opisywana moneta nie trafiła do żadnej kolekcji publicznej. Nie jest mi znane obecne miejsce jej przechowywania. Kilka lat temu uzyskałem do niej krótkotrwały dostęp, co umożliwiło jedynie przeprowadzenie badań organoleptycznych, sfotografowanie zabytku oraz jego zważenie i zmierzenie. Nie było możliwości wykonania badań metalograficznych i pozyskania w ten sposób danych na temat składu stopu. Waga monety wynosi 2,00 g, a jej średnica 15,6–16,1 mm. Na słabo czytelnym awersie widnieje nieco zbarbaryzowane przedstawienie głowy brodatego mężczyzny, najprawdopodobniej w wieńcu, w prawo oraz nieczytelna legenda otokowa składająca się z liter lub – co bardziej prawdopodobne – znaków imitujących litery. Rewers jest całkowicie gładki. Trudno określić czy był taki od momentu wytworzenia monety, czy też pierwotnie umieszczono na nim jakieś przedstawienia, które uległy zatarciu. Przy krawędzi monety znajduje się naddatek metalu, który należy interpretować jako nieusuniętą pozostałość po materiale wypełniającym wlew formy odlewniczej (zob. Ryc. 1). W połączeniu z tępym dźwiękiem wydawanym przez monetę podczas uderzania o twardą powierzchnię wskazuje to jednoznacznie, że zabytek został wykonany metodą odlewania. Ciemnozielona patyna pokrywająca monetę jest charakterystyczna dla stopu miedzi, co pozwala domniemywać, że z takiego właśnie materiału została wykonana.

Zanim jednak przejdę do analizy zabytku i jego interpretacji, przedstawię kilka uwag natury terminologicznej, zastrzegając jednocześnie, że przedstawione poniżej definicje odnoszą się do wytworów warsztatów barbarzyńskich w Europie Wschodniej, Środkowej i być może również Północnej, imitujących rzymskie denary z okresu cesarstwa, przede wszystkim emisje z II w. (zwłaszcza z okresu panowania cesarzy z dynastii Antoninów), w mniejszym zakresie z I w., a w jeszcze mniejszym z początku III w. Naśladownictwo (barbarzyńskie) to moneta wykonana przy użyciu stempli menniczych lub form odlewniczych, które były wytwa-

---

¹ Artykuł prezentuje rezultaty badań prowadzonych w ramach projektu *Barbarzyńscy fałszerze. Wytwarzanie i użytkowanie fałszywych denarów rzymskich z okresu cesarstwa w Europie Środkowo-Wschodniej w starożytności*, nr 2018/31/B/HS3/00137, realizowanego na Wydziale Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

² Dymowski, Więcek 2018, s. 173, 182–184; Dymowski 2019a, s. 170.

rzane na wzór monety oryginalnej (także przy użyciu patryc oraz punc o złożonych rysunkach); albo poprzez tworzenie (np. rytowanie) „od ręki”, albo w wyniku mechanicznego odwzorowania przedstawień i legend z monety oryginalnej, które następnie były intencjonalnie modyfikowane (w tym nieumiejętnie poprawiane). Natomiast kopia to moneta wykonana poprzez mechaniczne odwzorowanie przedstawień i legend z monety oryginalnej, nie nosząca śladów ich poprawiania na jakimkolwiek etapie procesu technologicznego (np. wykonywania formy odlewniczej, stempla mennicznego itp.). Tak więc co do zasady, jakiegokolwiek różnice w rysunku i legendach pomiędzy monetą oryginalną a kopią nie są intencjonalne i wynikają z niedoskonałości wykorzystanej technologii. Analizując monetę, gotowy wytwór warsztatu barbarzyńskiego, różnicę między naśladownictwem a kopią można sprowadzić do tego, że na kopii nie można dopatrzeć się żadnych cech barbaryzacji, a na naśladownictwie przedstawienia i legendy są mniej lub bardziej zbambaryzowane³. Z kolei fałszerstwo to moneta wykonana ze znacznie tańszego materiału niż egzemplarze z emisji oficjalnej, wytworzona dla zysku, w celu oszukania jej użytkowników. W ramach przyjętej terminologii naśladownictwo lub kopia, w zależności od materiału, z jakiego taka moneta została wykonana, może być jednocześnie fałszerstwem, ale nie musi.

Zawarte w tytule artykułu pojęcie *denarius flatus* zostało wprowadzone do obiegu naukowego przez Kyrylo Myzgina, po raz pierwszy na międzynarodowej sesji naukowej pt. *Manufacturing and use of counterfeit Roman Imperial denarii on both sides of the limes. Cross-border transfer of ideas, technologies, coins, or independent phenomena?*, która odbyła się w Warszawie w czerwcu 2021 r. Oznacza monetę imitującą rzymski denar, wykonaną metodą odlewania. Zaproponowany termin wprost nawiązuje do powszechnie stosowanych określeń fałszywych denarów z brązu lub z żelaza pokrytego cienką srebrną powłoką, nazywanych odpowiednio *denarii subaerati* lub *denarii subferrati*. Wszystkie te łacińskojęzyczne określenia odnoszą się do technologii wytworzenia monety. Tak więc w takim ujęciu *denarius flatus* może być naśladownictwem lub kopią. Może być także fałszerstwem, ale nim nie jest, jeśli został wykonany z dobrego srebra o wartości zbliżonej do standardu oryginalnej monety. *Denarii flati* nie były produktami oficjalnych mennic; oryginalne denary rzymskie były bez wyjątków bite.

Flati wytwarzano na dużą skalę w nieoficjalnych warsztatach zarówno na terenie Imperium, jak i Barbaricum, w drugim przypadku co najmniej na terenie obecnej Ukrainy⁴, a najprawdopodobniej również północno-wschodnich Nie-

---

³ Dymowski 2019a, s. 150–151; Dymowski, Myzgin 2021, s. 200–201; szerzej na ten temat zob. również Dymowski 2021, s. 112–113.

⁴ Szerzej na ten temat zob. Awianowicz, Dymowski, Myzgin 2022, s. 137–138. Dość wspomnieć, że na chwilę obecną odkryto pozostałości po co najmniej sześciu warsztatach wytwarzających *denarii flati* ze stopów metali nieszlachetnych, umiejscowionych na terenie współczesnej Ukrainy.

miec⁵. Dotyczy to zarówno monet srebrnych, jak i monet wykonanych ze stopów miedzi z dużą zawartością cyny lub cyny i ołowiu. Stopy takie charakteryzują się srebrzystą barwą i z tego względu były wykorzystywane, zarówno w starożytności, jak i w epokach późniejszych, do fałszowania srebrnych monet. Jednocześnie na terenie Barbaricum wytwarzano na dużą skalę techniką bicia, barbarzyńskie naśladownictwa denarów rzymskich. Część z nich to *denarii subaerati*. Obecnie nie ma wątpliwości, że główne centrum produkcji takich monet było zlokalizowane na obszarze współczesnej środkowej i zachodniej Ukrainy, gdzie znaleziono ich co najmniej kilka tysięcy⁶.

Wracając do monety znalezionej na Kujawach, jest to więc *denarius flatus* będący jednocześnie naśladownictwem, biorąc pod uwagę miejsce znalezienia najprawdopodobniej barbarzyńskim, i fałszerstwem, jeśli hipoteza dotycząca wykonania monety ze stopu miedzi jest trafna. W grę wchodzi trzy możliwe techniki wykonania formy awersu, która posłużyła do odlania opisywanej monety. Kluczowe jest pytanie, w jaki sposób i na jakim etapie przedstawienie i legenda nabrały cech barbaryzacji. Po pierwsze, forma mogła powstać poprzez odcisnięcie w glinie (lub innym materiale) awersu oryginalnego denara rzymskiego użytego jako patryca, a następnie poprawienie portretu i legendy przez barbarzyńskiego rzemieślnika. Po drugie, forma mogła zostać wymodelowana ręcznie, bez użycia monety jako patrycy. Po trzecie, użyto techniki podobnej do tej opisanego jako pierwszej, ale zamiast oryginalnego denara użyto barbarzyńskiego naśladownictwa. W mojej ocenie najbardziej prawdopodobna jest ostatnia ewentualność. W takim przypadku monetę z Kujaw należałoby opisać jako (barbarzyńską) odlewaną kopię barbarzyńskiego naśladownictwa denara rzymskiego. Innymi słowy najprawdopodobniej barbarzyńcy sporządzili kopię naśladownictwa wykonanego wcześniej (przypuszczalnie wybitego stemplami) przez innych barbarzyńców na podstawie rzymskiego oryginału. W odniesieniu do formy rewersu, ze względu na wspomnianą wyżej całkowitą nieczytelność tej strony monety, trudno postawić jakąkolwiek hipotezę.

Na chwilę obecną nie jest mi znany inny *denarius flatus* będący jednocześnie barbarzyńskim naśladownictwem⁷. Jest to więc unikat wśród tysięcy odnotowanych barbarzyńskich naśladownictw denarów rzymskich i jednocześnie wśród

---

⁵ Wskazują na to materiały przedstawione przez Davida Wigg-Wolfa w referacie zatytułowanym *New evidence for the production of cast copies of Roman denarii in North Germany* zaprezentowanym na międzynarodowej sesji naukowej pt. *Manufacturing and use of counterfeit Roman Imperial denarii on both sides of the limes. Cross-border transfer of ideas, technologies, coins, or independent phenomena?*, która miała miejsce w Warszawie w dniach 11–12 czerwca 2021 r. Na terenie Niemiec odnotowano domniemaną produkcję *flati* ze srebra.

⁶ Zob. Dymowski 2019a; Dymowski 2019b.

⁷ Po ostatecznej redakcji tekstu Kyrylo Myzgin zwrócił mi uwagę, że znane mu są (jedynie z fotografii) dwie inne monety znalezione na terenie Ukrainy, które prawdopodobnie również były barbarzyńskimi naśladownictwami wykonanymi techniką odlewania.

tysięcy *denarii flati*, przynajmniej biorąc pod uwagę mój stan wiedzy. Oczywiście należy się spodziewać, że podobne zabytki będą w przyszłości odnotowywane w znaleziskach z Europy Środkowej, Wschodniej, a być może również Północnej. Co istotne, opisywana moneta jest kolejnym dowodem świadczącym o wytwarzaniu *denarii flati* na terenie Barbaricum. Jeśli *flati* wytwarzano na terenie Ukrainy i północno-wschodnich Niemiec, to jest bardzo prawdopodobne, że ich produkcja była umiejscowiona również na obszarze obecnej Polski. Być może więc moneta znaleziona na Kujawach powstała niedaleko od miejsca znalezienia, choć wciąż bardziej prawdopodobna wydaje się być hipoteza, że moneta ta jest importem z terenu współczesnej Ukrainy⁸. Tamejsza produkcja barbarzyńskich naśladownictw i kopii denarów rzymskich z okresu Cesarstwa jest datowana najwcześniej na połowę III w.⁹ Trudno natomiast wyznaczyć koniec okresu wytwarzania i koniec okresu użytkowania *flati* wykonanych z metali nie-szlachetnych na terenie Barbaricum. Denary z dobrego srebra były używane na terenach obecnej Polski – w tym zapewne na Kujawach, w stosunku do których nie mamy jednak bezpośrednich dowodów wskazujących na tak późne datowanie zjawiska – po Okres Wędrówek Ludów, co najmniej do przełomu V w. Nie jest jasne, czy równie długo były również użytkowane kopie i naśladownictwa denarów wykonane z ostatnich materiałów.

Ryc. 1. Naśladowczy *denarius flatus* znaleziony na Kujawach, fot. A. Dymowski

⁸ Por. Dymowski, Więcek 2018, s. 165–166.

⁹ Awianowicz, Dymowski, Myzgin 2022, s. 139.

BIBLIOGRAFIA

Awianowicz B., Dymowski A., Myzgin K.

- 2022 *The counterfeit Roman Imperial denarii on both sides of the limes according to the written, archaeological and numismatic sources. Was there any transfer of ideas, technologies and coins?*, [w:] *Rome and the Barbarians. An Interplay between two Worlds*, red. A. Dubicki, M. Olędzki, Łódź, s. 129–144.

Dymowski A.

- 2019a *The Problem of the Presence of Barbarian Imitations of Roman Denarii in the Lands of Present-day Poland. An Attempt at Balance*, *Notae Numismaticae/Zapiski Numizmatyczne XVI*, s. 149–181.
- 2019b *The CERES Group of Barbarian Imitations of Roman Denarii*, *The Numismatic Chronicle* 179, s. 179–204.
- 2021 *Barbarian copies of Roman Imperial denarii*, [w:] *Aleksandria. Studies on Items, Ideas and History Dedicated to Professor Aleksander Bursche on the Occasion of his 65th Birthday*, red. R. Ciołek, R. Chowaniec, Wiesbaden, s. 111–116.

Dymowski A., Myzgin K.

- 2021 *„Wspólna waluta” Barbarzyńców? Barbarzyńskie naśladownictwa denarów rzymskich z okresu Cesarstwa w skarbach znalezionych w Europie Środkowej, Wschodniej i Północnej*, [w:] *Příspěvky k Poznání Barbarských Komunit (Archeologie Barbarů 2016 a 2018)*, red. E. Droberjar, B. Komoróczy, Brno (=Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno), s. 195–217.

Dymowski A., Więcek T.

- 2018 *Kolejne znaleziska monet antycznych z terenu Kujaw*, *Biuletyn Numizmatyczny* 3 (391), s. 161–187.

IMITATIVE *DENARIUS FLATUS* FROM KUYAVIA.
SOME REMARKS ON AN EXTREMELY INTERESTING
ANCIENT COIN

(Summary)

An imitative *denarius flatus* modeled after a Roman Imperial denarius dated to the 2nd or to the beginning of the 3rd century AD was found in the environs of Inowrocław in the Kuyavian region, Central Poland in 2014 or 2015. The term *denarii flati*, introduced in 2021 by Kyrylo Myzgin, means cast coins manufactured in unofficial workshops, modeled after Roman denarii. Most probably the unique imitative *denarius flatus* found in Kuyavia was cast in a copper alloy with the use of a mould which had been prepared by using a barbarian imitation of Roman denarius as a stamp. In this case the coin can be described as a (barbarian, i.e. made by barbarians) cast copy of a (struck?) barbarian (i.e. made previously by other barbarians) imitation of Roman imperial denarius, and as a counterfeit coin too. The coin from Kuyavia can be considered as another proof for manufacturing *denarii flati* in the Barbaricum.

Adres autora/The author's address:

dr hab. Arkadiusz Dymowski

c/o University of Warsaw

Faculty of Archaeology

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa, Poland

arekdym@yahoo.com

ORCID: 0000-0002-8659-510X